

УТИЦАЈ ТРЖИШНИХ ПРОМЈЕНА НА ПРАВО КОНКУРЕНЦИЈЕ ЗЕМАЉА У ТРАНЗИЦИЈИ

THE IMPACT OF MARKET CHANGES ON COMPETITION LAW IN COUNTRIES IN TRANSITION

Др Јелена Дамјановић
Факултет пословне економије Бијељина
Универзитет Источно Сарајево
jelenadamjanovic83@gmail.com

Резиме: Земље у транзицији су најбољи примјер утицаја тржишних промјена на економију, већина ових земаља је посједовала различит својински систем на којем је базирани правни и економски систем. Тзв. дуални својински систем гдје су била заступљена приватна и друштвена својина, са превагом друштвене својине. Након преласка са социјалистичког начина привређивања на капиталистички вид производње, тржишне промјене су изазвале велике промјене у економији, самим тим су осјетне промјене настале и унутар правног система. Непостојање регулативе из дате области, је резултирало адопцијом односно усвајањем страних законских рјешења. Иако су постојали законски прописи који су регулисали дату област нису могли бити у потпуности примјењени на новонастале промјене. Право конкуренције има улогу да законски обухвати тржишне промјене које доводе до стварања монопола, олигопола и нелојалне конкуренције. У ту сврху су донијети многобројни законски прописи како у континенталном тако и у англосаксонском правном систему. Оно што је заједничка особина тих законских прописа је да су настали под утицајем праксе, у овом случају тржишне праксе. У овом раду ће бити приказан законски оквир међународних прописа из области права конкуренције и њихов утицај на регулативу земаља у транзицији.

Кључне ријечи: Право конкуренције, тржиште, економија, транзиција.

Abstract: Countries in transition are the best example of the impact of market changes on the economy, most of these countries possessed different ownership system based on which the legal and economic system. The so-called. dual ownership system where they were represented by private and public property, with a predominance of social ownership. After the transition from a socialist economy to a capitalist mode of production vision, market changes have caused major changes in the economy, hence the noticeable changes occurred within the legal system. The lack of regulation in the given field, resulting in the adoption of adoption or foreign legislation. While there were legal provisions

that regulate a given area could not be fully applied to new changes. Competition law has a role to provide a legal scope of the market changes that lead to the creation of a monopoly, oligopoly and unfair competition. To this end there is a big number of legislation in both the continental and the Anglo-Saxon legal system. What what is the common feature of these regulations is that they occur under the influence of practice, in this case market practice. This paper will be presented the legal framework of international regulations in the area of competition law and their impact on the regulation of the transitional countries.

Keywords: Competition law, market, economy, transition.

УВОД

Право конкуренције посједује значајну улогу у правном регулисању тржишта и тржишних промјена. Иако је одавно напуштено теоријско схватање да се тржишни процеси самостално регулишу, тржиште се начелно сматра слободним уз државни интервенционизам који се огледа у законској регулативи која регулише тржиште и његове непожељне појаве у виду монопола и злоупотребе доминатног положаја.

Једна од дефиниција права конкуренције гласи „ да право конкуренције регулише начине на које се привреда такмичи и промовише отворену конкуренцију у интересима економске ефикасности и заштите потрошача. Регулише три главне области:

(а) споразуме у оквиру пословања који ограничавају конкуренцију, као што су картели који одређују цијене;

(б) утицај тржишне моћи пословањем које ужива монополски положај или велики удио на тржишту; и

(ц) аквизиција и удруживања која смањују број учесника на тржишту и која могу да створе нове видове пословања са значајном тржишном моћи“.⁵⁰ Као што видимо из наведене дефиниције отворена конкуренција и такмичење на тржишту су дозвољени и слободан приступ тржишту свим његовим учесницима без дискриминације. Но у случају удруживања појединих учесника у виду тзв. нелојалне или нефер конкуренције која се углавном оледа у формирању изузетно високих или изузетно ниских цијена, у оба случаја нереалних цијена, да би се остали учесници на тржишту избацили из тржишне утакмице или били стављени у незавидан економски положај. То никако не значи да само тржиште испољава само негативне правне и економске посљедице. „Тржиште се дефинише као укупност односа понуде и тражње који се на одређеном простору и у одређено вријеме испољавају поводом размјене роба и услуга. Тржиште врши четири основне функције:

- а) функцију повезивања осамостаљених робних произвођача;
- б) функцију усклађивања понуде и тражње (алокативна функција);
- ц) функцију расподјеле (дистрибутивна функција);
- д) функцију регулатора привредних кретања (алокативно – селективна функција“.⁵¹

Тржиште има неоспорне функције које одржавају како привреду једне земље тако и међународну размјену имовинских вриједности и услуга. У земљама у транзицији које су имале тржиште које је почивало на већином друштвеној својини са доласком неолибералног капитализма су претрпјеле огромне турбуленције. Недостатак правне регулативе је допринијео стварању монопола и злоупотребе таквог стеченог преко ноћи доминатног положаја. Након одређеног времена тржиште земаља у транзицији и даље се суочава са великим бројем неуједначености.

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

„Основне карактеристике савременог прелазног (транзиционог) периода биле би сљедеће :

Прво остварује се у условима постојања два начина производње (капиталистичког и етатистичког), а не као раније једног владајућег начина производње. Друго, оставрује се условима високог степена

⁵⁰ Robert Bradgate (Роберт Бредгејт), Fidelma White (Фиделма Вајт), *Commercial Law*, Oxford University Press, New York, 2003, 361.

⁵¹ Богдан Илић, Милан Томић, *Савремена политичка економија*, Економски факултет Брчко, Брчко, 2003, 168.

развијености производних снага (трећа научно-технолошка револуција) са тенденцијом њиховог даљег убрзања, много бржег него раније (сваких шест година јављају се нова технолошка рјешења у производњи). Треће умјесто монизма мотива пословања, својине, доминације једне класе, јавља се плурализам својинских облика (приватна, државна, задружна, мјешовита), плурализам мотива пословања (профит, стабилност фирме, раст фирме, плате менаџера, дивиденде акционара), умјесто двије супротстављене класе јавља се више класа (радници, капиталисти, менаџери, државни чиновници, рентијери), јавља се политички плурализам и сл. Четврто, први пут у историји постоји друштво које је насилно створено вољом субјективних фактора за које нису створени материјални услови, а које се одржало дужи временски период. То друштво је названо “социјализмом“ а у литератури се оно назива етатистичким начином производње или “реалним социјализмом“.

Пето, савремени прелазни (транзициони) период није прелаз нижег у виши начин производње, већ конергенција (узајамно прожимање и утицај) два владајућа начина производње и настанак новог друштва условљеног високим степеном развоја производних снага и њиховим даљим убрзаним развојем (кооперација, интеграција, глобализација свјетске привреде, међузависност свијета). То се још назива “капитализацијом социјализма“ или “социјализацијом капитализма“.

Шесто, тржишни критеријуми привређивања уз значајну државну координацију, тако да држава постаје значајан елемент савремене тржишне инфраструктуре (мјешовита привреда и мјешовито друштво“.⁵²

3. КАРАКТЕРИСТИКЕ ТРЖИШНЕ КОНКУРЕНЦИЈЕ

Тржишна конкуренција посједује одређена обиљежја по основу којих се добија јасан увид у њене основне функције у функционисању тржишта. „Основне карактеристике слободне конкуренције су :

- а) постоји обиље робе и фактора производње и њихова потпуна мобилност;
- б) нови продавци и купци могу се несметано укључити у размјенске односе, односно не постоје баријере за улазак и излазак из гране у било ком виду (финансијска ограничења, техничка ограничења, држава и сл.);

⁵² Б. Илић, М. Томић, 185-186.

- ц) атомизираност понуде и тражње (и на страни понуде и на страни тражње постоји веома велики број привредних субјеката);
- д) искључена је могућност међусобног удруживања или договарања тржишних партнера;
- е) искључен је утицај државе;
- ф) претпостава је да постоји хомогеност робе;
- г) одсуство било каквих психолошких предрасуда или преференција у избору тржишних партнера;
- х) најважнија је претпоставка јесте да је тржишна цијена дата, параметарска величина за све тржишне субјекте и да они не могу утицати на њену висину (због постојања атомизираности понуде и тражње), те да због тога морају прилагођавати своје пословно понашање према датим условима на тржишту (датој тржишној цијени).⁵³

„Основне карактеристике монопола (или монопсона) јесу:

- а) понуду или тражњу одређује само један учесник у размјени;
- б) не постоји могућност неограниченог уласка у дату грану;
- ц) тржишну цијену одређује монополиста;
- д) јавља се асиметричност у информисању тржишних субјеката“. ⁵⁴ Слободна конкуренција би у свом постојању искључивала утицај државе, или да он буде сведен на основни минимум. Но законска регулатива из дате области у виду прописа права конкуренције ипак читава утицај државе. Постојање монопола производи негативне посљедице на тржишту, изазивајући домино ефекат на привреду једне земље и у крајњој линији на крајње потрошаче робе која је произведене од стране монополисте на тржишту.

„ Основне карактеристике монополистичке конкуренције су:

- а) постоји релативно мали број продаваца или купаца велике економске снаге који међусобно конкуришу на тржишту;
- б) због своје велике економске снаге привредни субјекти имају утицај на кретање тржишних цијена, али их не могу у потпуности контролисати;
- ц) постоји дифенцираност производа (сви произвођачи исте врсте производа настоје да се њихов производ разликује по некој особини од производа конкурента и да на тај начин вежу купце за свој производ, што им даје већу слободу у одређивању цијене;
- д) мала је покретљивост фактора производње

е) привредни субјекти се често међусобно удружују и договарају око висине цијене, подјеле тржишта и сл.;

ф) уместо цјеновне конкуренције, све више долазе до изражаја различити облици нецјеновне конкуренције (реклама и сл).⁵⁵

Под окриљем наведених карактеристика монополистичке конкуренције ствара се погодно тло за формирање монопола у одређеној грани производње роба и пружања услуга.

4. НЕЛОЈАЛНА КОНКУРЕНЦИЈА

Са правног аспекта „појам дјела нелојалне конкуренције дефинише се на три начина. Први начин дефинисања дјела нелојалне конкуренције јесте одређивањем генералне клаузуле у виду опште дефиниције тог дјела и, уз то, се наводе поједина дјела која се означавају дјелом нелојалне конкуренције. То је њемачки систем, којег је прихватило и наше право. Други начин одређивања дјела нелојалне конкуренције јесте одређивање дјела нелојалне конкуренције као цивилног деликта, који доводи до проузроковања штете, а коју треба надокнадити. То је француски систем. Трећи систем је амерички и енглески, а састоји се у забрани појединих дјела нелојалне конкуренције која су таксативно наведена у закону. Само та дјела нелојалне конкуренције су забрањена, дочим су сва друга дјела нелојалне конкуренције дозвољена“. ⁵⁶ Који год вид правног одређивања појма дјела конкуренције да се прихвати он ствара исте посљедице по тржиште, а то је да представља реметилачки фактор за његово функционисање. „ Нелојална конкуренција је радња трговца или било којег другог привредног субјекта која је противна добрим пословним обичајима и пословном моралу, којом се наноси или може нанјети штета другом трговцу, другом правном лицу и купцу, односно потрошачу (чл. 45. ЗОТ)“. ⁵⁷ Као што видимо из наведене законске одредбе потребно је да постоји намјера која је очито у супротности са пословним обичајима и моралом, и да заиста постоји штета било у виду стварне штете или изгубљене добити, која је настала као посљедица штетникове радње.

Законодавац често такставно наводи која се дјела сматрају нелојалном конкуренцијом, што не значи да и новонастале радње не могу бити квалификоване као такве. „ Као дјела нелојалне

⁵³ Б. Илић, М. Томић, 170-171.

⁵⁴ Б. Илић, М. Томић, 171.

⁵⁵ Б. Илић, М. Томић, 172.

⁵⁶ Михаило Велимировић, *Привредно право*, Правни факултет Универзитета у Српском Сарајеву, Српско Сарајево 2001, 143.

⁵⁷ *Ibid.*

конкуренције сматрају се нарочито следећа дјела:

1. рекламирање, оглашавање или нуђење робе навођењем података или употребом израза којим се ствара или се може створити заблуда на тржишту о тој роби чиме се одређени трговац доводи или се може довести у повољнији положај;
2. изношењу неистина и оцјењивање другог трговца, који штете његовом угледу и пословању;
3. продаја робе са ознакама или подацима (лажно обиљежавање робе) који стварају или могу да створе заблуду у погледу поријекла, начина производње, количине, квалитета или других својстава робе;
4. прикривање мана робе или довођење купца у заблуду на неки други начин;
5. оглашавање привидне распродаје или привидног снижења цијена робе, којом се купац доводи или може довести у заблуду у погледу цијена;
6. неовлашћена употреба назива, фирме, робног жига, услужног жига, знака квалитета, знака поријекла робе, којим се ствара или се може створити заблуда у промету робе на штету другог трговца који те ознаке употребљава у свом пословању (злоупотреба фирме предузећа и ознаке робе);
7. придобијање купаца или корисника услуга давањем или обећањем награде или неке друге имовинске користи чија вредност знатније превазилази уобичајене рекламе награде (подмићивање) (чл. 46 ЗОТ).⁵⁸

„Грађанско-правна заштита од нелојалне конкуренције остварује се у судском поступку. Тужбеним затијевом може се тражити следеће:

1. да се забрани даље поступање вршењем дјела нелојалне конкуренције;
2. да се уклони стања које је створено нелојалном конкуренцијом ;
3. да се оштећеном надокнади штета коју је претрпио дјелом нелојалне конкуренције“.⁵⁹

У наведеном случају ради се о једној врсти надоканде штете у виду санирања постојеће штете, повратка у пређашње стање уз даљњу забрану вршења дјела нелојалне конкуренције., која обично настаје злоупотребом доминантног положаја на тржишту.⁶⁰

⁵⁸ М. Велимировић, 143-144.

⁵⁹ М. Велимировић, 144.

⁶⁰ Вид. Сања Граић – Степановић, *Правни аспекти монополског понашања предузећа, Ces Mecan*, Београд 2002, 143.

5. ПРАВО ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

У праву Европске Уније проблем нелојалне конкуренције је одавно препознат и као такав регулисан бројним прописима. Због уједначености тржишта Европске Уније те одржавања три основна начела слободе кретања капитала, радне снаге и добара, да би се осигурале једнаке почетне позиције за све учеснике на тржишту уз поштовање начела међународног и унутрашњег пословног права. „Постоји генерална забрана стварања картела на подручју ЕЗ. Овом забраном обухваћени су уговори између компанија, одлуке удружења, предузећа и усклађена пракса што може утицати на трговину између држава чланица ЕЗ, а што има за циљ, односно резултат спречавање, ограничење или искључење конкуренције на тржишту ЕЗ“.⁶¹ Оваква генерална забрана има за циљ да спријечи нефер конкуренцију која изазива турбуленције на тржишту. Битно је навести да „доминантан положај је предмет санкционисања, односно забране само ако се злоупотребљава. Уколико нема злоупотребе, сам доминантан положај неће имати никаквих штетних посљедица по компанију. Уговор о оснивању ЕЗ начелно забрањује злоупотребу доминантног положаја, а примера ради набраја типичне случајеве злоупотребе. Ту спадају:

1. наметање непоштених услова куповине или продаје или других услова трговине;
2. ограничење производње, продаје или техничког развоја на штету потрошача;
3. примена неједнаких услова према различитим уговарачима с циљем стављања неких у неравноправан положај;
4. наметање приликом закључења уговора обавеза које се уобичајено не повезују са закључењем таквог типа уговора“.⁶²

„Рестриктивни или картелни споразуми су резултат понашања предузећа које није у складу са фер понашањем и лојалном утакмицом. Према уговору о оснивању, неспојиви су са заједничким тржиштем и забрањени сви уговори између предузећа, одлуке удружења предузећа и договорна пракса удруживања којим се може утицати на трговину између држава чланица, и чији су циљ или последица, спречавање ограничавање или нарушавање конкуренције унутар заједничког тржишта, а нарочито:

- споразуми о ценама и другим условима размене ;

⁶¹ Златко Стефановић, *Право Европске Уније*, Моћ књиге, Београд, 2003, 288.

⁶² З. Стефановић, 294-295.

- споразуми о контроли производње, пласмана, техничког развоја и инвестиција;
- споразуми о доби тржишта и извора снабдевања;
- примјена неједнаких услова на исте послове са различитим пословним партнерима, доводећи их у неравноправан положај;
- условљавања склапања уговора додатним чинидама које нису у вези са главним послом.

Наведени споразуми су картелни споразуми који су забрањени Уговором о сницању / члан 81(1)⁶³. Да би постојала уједначеност прописа из области права конкуренције на цијелој територији ЕУ поред доношења нових прописа, обично се приступа стандардизацији постојећих прописа. „Стандардизација се спроводи различитим техникама, као што су рецепција или наметање страног права и унификација, и може обухватити различите предмете и различите територије“.⁶⁴ Иако је „уговор двострани правни посао, а то значи да настаје очитовањем воље најмање двију странака“⁶⁵, картелни споразуми нису дозвољени, због постојања очите намјере да се такви споразуми закључе са циљем да се нанесе штета трећем лицу зарад остварења користи уговорних страна картелног споразума, а не због „сузбијање нелојалне утакмице на тржишту“.⁶⁶ Доношењем прописа из области права конкуренције „не поставља се само питање усвајања извесних општих докумената о понашању у међународним економским односима, већ и остварењу нових односа у пословној пракси и свакодневним привредним односима између привредних субјеката различитих земаља и земаља на путу привредног развоја“.⁶⁷ У складу са наведеним „интереси сигурности правног промета са друге стране, јасно идентификују оне циљеве који су друштвено признати и стога имају институционалну заштиту“.⁶⁸

⁶³ Драгутин Мирковић, *Право Европске Уније*, Факултет спољне трговине у Бијељини – Економски факултет Брчко, Бијељина- Брчко, 2008, 230-231.

⁶⁴ Радован Д. Вукадиновић, *Спољнотрговинско пословање*, Удружење за европско право- Центар за право ЕУ, Крагујевац 2011, 15.

⁶⁵ Мартин Ведриш, Петар Кларић, *Грађанско право*, Народне новине, Загреб 1998, 389.

⁶⁶ Драгутин Мирковић, Витомир Поповић, *Трговинско право, статусни дио - привредна друштва*, Универзитет у Источном Сарајеву – Факултет спољне трговине у Бијељини, Бијељина 2007, 259.

⁶⁷ Радомир Ђуровић, *Међународно привредно право*, Савремена администрација, Београд 2004, 58.

⁶⁸ Светислав Табароши, *Економско право*, Ауторско издавачка задруга, Београд 2003, 62.

ЗАКЉУЧАК

Право конкуренције и промјене на тржишту су уско повезани, разлог томе је што право конкуренције поставља правни оквир за дјеловање тржишта, предвиђајући санкције и правне лијекове у случају дјела нелојалне конкуренције. Правном регулацијом нефер конкуренције се врше одређене корекције на тржишту у виду спријечавања настајања монопола и олигопола који ограничавају привредно функционисање осталих учесника на тржишту. Посебан значај право конкуренције поседује на тржиштима земаља у транзицији, јер би правна несигурност могла изазвати још веће поремећаје на тржишту и погоршати положај учесник на тржишту због све веће злоупотребе доминатног положаја. Иако сам монопол није стран у оквиру дјеловања државе као привредника монополисте у виду дјеловања јавних предузећа која су од државног значаја, као што су предузећа у области производње и дистрибуције електричне енергије, снабдијевања водом, телекомуникационе услуге...уз оправдање да таква врста дозвољеног монопола штити јавни интерес. Но у оквиру слободног тржишта потребно је регулисати питања монополистичког дјеловања јер оно не само да гуши конкуренцију већ ствара негативне посљедице на цјелокупну привреду једне земље.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Bradgate R., White, F., *Commercial Law*, Oxford University Press, New York 2003.
- [2] Ведриш, М., Кларић П., *Грађанско право*, Народне новине, Загреб 1998.
- [3] Велимировић, М., *Привредно право*, Правни факултет Универзитета у Српском Сарајеву, Српско Сарајево 2001.
- [4] Вукадиновић, Д. Р., *Спољнотрговинско пословање*, Удружење за европско право- Центар за право ЕУ, Крагујевац 2011.
- [5] Граић – Степановић, С., *Правни аспекти монополског понашања предузећа, Ces Mecop*, Београд 2002.
- [6] Ђуровић, Р., *Међународно привредно право*, Савремена администрација, Београд 2004.
- [7] Илић, Б., Томић, М., *Савремена политичка економија*, Економски факултет Брчко, Брчко, 2003.
- [8] Мирковић, Д., Поповић, В., *Трговинско право, статусни дио - привредна друштва*, Универзитет у Источном Сарајеву – Факултет спољне трговине у Бијељини, Бијељина 2007.
- [9] Мирковић Д., *Право Европске Уније*, Факултет спољне трговине у Бијељини – Економски факултет Брчко, Бијељина- Брчко 2008.
- [10] Стефановић, З., *Право Европске Уније*, Моћ књиге, Београд 2003.
- [11] Табароши, С., *Економско право*, Ауторско издавачка задруга, Београд 2003